

Erasmus Universiteit Rotterdam

Master thesis Sociologie, Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

***De invloed van een veranderende buurtcontext op de
buurtparticipatie en ervaren verbondenheid in Rotterdam***

Tessa Lentelink, 605510

Supervisor: Gijs Custers

19/06/2022

Abstract

In dit onderzoek staat de veranderende buurtcontext over de jaren heen in de stad Rotterdam centraal. Er is op buurtniveau gekeken naar de mate waarin toenemende processen van gentrificatie en een toename van de etnische diversiteit invloed hebben op de ervaren verbondenheid en op de buurtparticipatie van langzittende lager opgeleiden. De resultaten die afkomstig zijn van de dataset van het Wijkprofiel 2015 van de gemeente Rotterdam laten zien dat de komst van de middenklasse geen effect heeft op de ervaren verbondenheid en op de buurtparticipatie. Wel blijkt een toename van de etnische diversiteit in de buurt effect te hebben op de ervaren verbondenheid in de buurt. Op basis van deze resultaten kan er een nuance geplaatst worden bij de kritieken die het gentrificatiebeleid krijgt omdat hier de negatieve gevolgen die critici verkondigen niet bevestigd worden. Verder laat dit onderzoek zien dat het niet alleen de etnische diversiteit van de buurt zelf een negatief effect kan hebben, maar dat vooral een verandering hiervan een sterk negatief effect blijkt te hebben.

Inleiding

Rotterdam is een stad die al jarenlang aan het groeien is. Het afgelopen decennia zijn het aantal inwoners alleen maar gestegen en neemt de etnische diversiteit in de stad toe (gemeente Rotterdam, 2022). Tegelijkertijd is er een trend zichtbaar in stedelijk beleid waarvan het doel is om een nieuwe middenklasse naar de stad toe te trekken door middel van stedelijke vernieuwing en herstructurering van de woningmarkt. Zij zouden de buurtparticipatie en verbondenheid in buurten die gelabeld worden als achterstandsbuurt moeten bevorderen wat ook voordelen zou bieden aan de oorspronkelijke bewoners (Lees, 2008). Buurtparticipatie en verbondenheid wordt door zowel beleidsmakers als onderzoekers erkend als belangrijk voor iedere burger. Toch laat onderzoek zien dat verbondenheid met de buurt en het participeren in de buurt niet voor iedereen gelijk is en dat dit vooral de lager opgeleiden zijn die dit minder ervaren. Zo blijkt uit onderzoek dat hoger opgeleiden twee keer zoveel participeren en vrijwilligerswerk doen ten opzichte van de lager opgeleiden. Buurten die vooral bestaan uit de lagere klasse zouden namelijk niet de sociale netwerken hebben om in de buurt zaken voor elkaar te krijgen en problemen op te lossen wat de participatie en verbondenheid negatief beïnvloedt (Mijnheer, 2018). In dit onderzoek wordt daarom dieper ingegaan op hoe bepaalde stedelijke veranderingen in de buurtcontext de buurtparticipatie en verbondenheid in de buurt van langzittende lager opgeleiden beïnvloeden.

De eerste stedelijke ontwikkeling waarop ingegaan wordt is de toename van de etnische diversiteit in buurten. Deze ontwikkeling wordt vaak aangeduid als een negatieve ontwikkeling voor een stad. Uit de literatuur komt naar voren dat wanneer de mate van etnische diversiteit in buurten toeneemt, dit een negatieve invloed heeft op de verbondenheid in de buurt (Putnam, 2007). Wanneer er veel etnische minderheidsgroepen bij elkaar wonen, zou het contact in de buurt afnemen en zouden de buurtbewoners zich minder betrokken voelen in de buurt. Zo zou een etnisch diverse buurt waar verschillende talen en sociale normen samenkomen leiden tot gevoelens van angst of onzekerheid met als gevolg dat interetnisch contact liever vermeden wordt (Glas et al., 2018). Wanneer er geen contact is met de buurt, is er ook minder verbondenheid in de buurt. Dit kan problematisch zijn omdat verbondenheid een positieve invloed heeft op het sociale vertrouwen. Ook wordt het belang van de verbondenheid in de buurt aangehaald als aanleiding voor burgers om maatschappelijk actief te worden (Snel et al., 2018). Belangrijke kenmerken van verbondenheid in de buurt zijn het hebben van contact met de buurt en het hebben van contact in buurtorganisaties. Burgers die het gevoel hebben dat zij deel uitmaken van de buurt en daardoor ook meer verantwoordelijkheidsgevoel ervaren, zullen daardoor sneller participeren dan burgers die de buurt alleen zien als woonplaats (Brans et al., 2008). Vooral in het heden is het van belang om buurtparticipatie en verbondenheid in de buurt te stimuleren omdat de overheid en gemeenten steeds meer eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van de burgers verwachten. Buurtbewoners zijn dus meer op zichzelf en op elkaar aangewezen. Deze verantwoordelijkheid die bij de burgers neergelegd wordt is niet voor iedereen even makkelijk op te pakken. Door de hoge verwachtingen vanuit de overheid, kan dit in de stedelijke context leiden tot sociale ongelijkheid tussen stadsbuurten (Snel et al., 2018). Om buurtparticipatie te kunnen realiseren, is organisatiekracht in de buurt nodig. In buurten waar vooral burgers met een lage sociaaleconomische status woonachtig zijn, zou de organisatiekracht ontbreken terwijl buurten die gekenmerkt worden door de middenklasse deze organisatiekracht wel bezitten (Snel et al., 2018).

De andere stedelijke ontwikkeling die zich de afgelopen jaren voordoet en de buurtcontext doet veranderen, is de komst van de middenklasse in de stadswijken. Deze ontwikkeling wordt gestimuleerd door de gemeente. De gemeente Rotterdam heeft beleidsprogramma's opgezet waarin het aantrekken en behouden van 'sterke schouders', de middenklasse, de centrale doelstelling is om zo de organisatiekracht en maatschappelijke betrokkenheid van de buurt en buurtbewoners te laten stijgen (Doff & van der Sluis, 2017). De middenklasse kan een positieve invloed hebben op de sociale cohesie in de wijk (Custers, 2021). De middenklasse zou het sociale netwerk in de buurt uitbreiden waar alle buurtgenoten van

kunnen profiteren (Lees, 2008). Ook zouden er meer voorzieningen in de wijk komen en zouden hulpbronnen laagdrempeliger bereikbaar worden. Beleidsmakers verwachten daarom dat buurtparticipatie zal toenemen bij de lagere klasse en dat burgers vaker zelf zaken gaan organiseren.

Stedelijk beleid dat gericht is op het aantrekken van de middenklasse naar bepaalde wijken om zo buurten die gekenmerkt worden door de lagere klasse te revitaliseren door in te grijpen op de woningmarkt en te investeren in de leefomgeving van de wijk, wordt ook wel gentrificatie of gemiddelde-buurtenbeleid genoemd (Musterd, 2020).

Echter, het gemiddelde-buurtenbeleid heeft ook kritiek gekregen. Zo zou de middenklasse hun vermogen kunnen inzetten om hun eigen wensen door te voeren in de wijk terwijl er geen rekening wordt gehouden met de belangen van de lagere klasse (Atkinson, 2015). Ondanks deze kritiek is het wel erkend in de literatuur dat de gemiddelde sociaaleconomische status en het gemiddelde opleidingsniveau van de buurt invloed hebben op de verbondenheid en de organisatiekracht van de buurt en op burgerparticipatie (Tolsma et al., 2009). Ook heeft onderzoek in Rotterdam aangetoond dat de sociale gevolgen van herstructurering na een paar jaar gunstig zijn voor de meeste langzittende bewoners (Kleinhans, 2005).

Deze twee belangrijke contextuele factoren, gentrificatie en etnische diversiteit, zijn voornamelijk los van elkaar bestudeerd. Ook is huidig onderzoek merendeels gefocust op hoe bepaalde buurtcontexten invloed hebben op de buurtparticipatie en verbondenheid in de buurt en niet zo zeer op het effect van een veranderende buurtcontext. Zo biedt het geen inzichten in hoe het effect van etnische diversiteit en gentrificatie zich ontwikkelt over de tijd heen. Vooral in de Rotterdamse context is er zowel sprake van toenemende etnische diversiteit als gentrificatie terwijl er diverse assumpties zijn over de effectiviteit van gentrificatiebeleid.

Door contextuele veranderingen over de tijd heen in kaart te brengen, kunnen er nieuwe inzichten komen voor niet alleen het effect van de sociaaleconomische status en etnische diversiteit gemeten op basis van één meetmoment, maar ook het effect van de contextuele factoren die over de jaren heen veranderen. Doordat de focus ligt op langzittende lager opgeleiden, kan er gekeken worden naar hoe een stijgende sociaaleconomische status en een toenemende etnische diversiteit in de buurt invloed hebben op de ervaren verbondenheid in de buurt en op de buurtparticipatie. Door verandering over tijd mee te nemen, kan ook onderzocht worden of een snelle toename in etnische diversiteit een ander effect heeft dan wanneer de etnische diversiteit stabiel is. Hetzelfde geldt voor de sociaaleconomische status van de buurt. Voor de sociaaleconomische status gaat dit om de verandering tussen 2004 en 2015 en voor de etnische diversiteit is de verandering gemeten tussen 2008 en 2015. De onderzoeksvraag is: *In*

welke mate heeft een veranderende buurtcontext invloed op de buurtparticipatie en de verbondenheid in de buurt van de langzittende lager opgeleiden?'.

Theoretisch kader

Buurtparticipatie

Buurtparticipatie kan in de basis omschreven worden als het actief zijn in de buurt door middel van organisatie (Custers et al., 2019). Het is dus lokaal en de burgers die betrokken zijn hebben gezamenlijke doelen. Er kan zowel sprake zijn van formele als informele participatie in de buurt. Bij formele participatie kan gedacht worden aan lid zijn van een buurtraad of het hebben van inspraak in besluitvorming in buurt gerelateerde zaken. Bij deze vorm van participatie werkt de burger ook samen met autoriteiten die hierbij betrokken zijn (Dekker, 2007). Informele buurtparticipatie hoeft niet politiek gerelateerd te zijn. Zo is het helpen bij het organiseren van activiteiten in de buurt zoals een barbecue al een vorm van buurtparticipatie. Voor dit onderzoek zal er geen onderscheid gemaakt worden tussen formele en informele buurtparticipatie omdat de focus vooral ligt op de mate waarin burgers die lager opgeleid zijn zich inzetten voor hun buurt en hoe dat samenhangt met de veranderende buurtcontext en verbondenheid met de buurt. Daarom wordt hier de definitie van Dekker (2007) aangehouden. Buurtparticipatie omvat buurt gerelateerde activiteiten die door buurtbewoners worden uitgevoerd om zo de fysieke en sociale omstandigheden in de desbetreffende buurt positief te beïnvloeden (Dekker, 2007). Buurtparticipatie vindt plaats in de publieke sfeer en vraagt om het ondernemen van collectieve actie onder burgers om gezamenlijke interesses en doelen te behalen (Custers et al., 2019).

Persoonskenmerken

De buurt wordt vaak gezien als een plek waar burgers zich mee verbonden voelen en waar zij participeren. Vaak luidt: 'door actief burgerschap vinden mensen elkaar wel'. In de praktijk blijkt dit niet zo vanzelfsprekend te zijn (Tonkens, 2014). Voor ieder individu verschilt de mate van buurtparticipatie en de mate van verbondenheid in de buurt. Onderzoek heeft aangetoond dat het vooral de hoogopgeleide, stedelijke burgers zijn die maatschappelijk actief zijn. Dit komt duidelijk naar voren als het gaat om netwerkende initiatieven. Het effect van onderwijsniveau op participatie onder de lager opgeleiden kan worden versterkt doordat er vaak sprake is van homogene netwerken. De lager opgeleiden hebben vaak met lager opgeleiden contact en dit geldt visa versa voor de hogere opgeleiden (Snel et al., 2018). Ook is gebleken dat het hebben van een hoger opleidingsniveau uitmaakt voor het werven van een subsidie voor een buurt initiatief (Hurenkamp et al., 2006). Verder komt naar voren dat netwerkende

initiatieven veel meer gefocust zijn op het behalen van doelen en niet zo zeer op het creëren van gezelligheid en verbondenheid in de buurt. Ook lijkt het zo te zijn dat het werk van initiatief nemende lager opgeleiden sneller onteigend wordt in vergelijking met hoogopgeleiden (Hurenkamp et al., 2006).

Er worden in de literatuur meerdere redenen gegeven voor het feit dat burgers met een lager opleidingsniveau minder participeren in de buurt. Omdat opleidingsniveau en participatie dus sterk samenhangen, wordt er in de literatuur ook wel de conclusie getrokken dat er sprake is van ongelijkheid omdat de lager opgeleiden niet over de bronnen beschikken om te kunnen participeren (Saltkjel & Malmberg-Heimonen, 2014). Uit onderzoek is gebleken dat hoogopgeleiden twee keer zoveel participeren en vrijwilligerswerk doen dan lager opgeleiden (Heitzmann, 2009). Ook zou het de lager opgeleiden kunnen ontbreken aan relevante politieke kennis (Visser et al., 2021). Onderwijs draagt bij aan het bewust worden van maatschappelijke problematiek, aan de ontwikkeling van competenties en aan zelfvertrouwen. Mensen die dus onderwijs gevolgd hebben, zullen daardoor sneller participeren (Snel et al., 2018). Doordat hoogopgeleiden dus een meer prominente rol hebben in actief burgerschap, kan dit ongelijkheid in de samenleving versterken (Tonkens, 2014).

Zo is gebleken uit onderzoek dat gevoelens van aanspraak en smaak voor politiek cruciaal zijn voor het wel of niet participeren onder de lager opgeleiden. Door het ontbreken van hogere opleidingsdiploma's van de lager opgeleiden zouden zij zich minder snel aangesproken voelen om initiatieven te ontplooien en zouden zij zichzelf zien als minder legitieme maatschappelijke actoren. Dit komt doordat zij stigmatisering ervaren en het hen ontbreekt aan de beheersing van de dominante manier van spreken en kennis (Visser et al., 2021). Deze stigmatisering kan ook ervaren worden op basis van waar zij wonen. Zo heerst er het beeld van Rotterdam-Zuid dat het de plek van Rotterdam is waar armoede en criminaliteit geconcentreerd is. Als hun buurt alleen maar negatief bestempeld wordt in de media, kan dit de bewoners ook negatief beïnvloeden. Er is gebleken dat lager opgeleiden ook beperktere keuzes hebben als het gaat om waar zij wonen (Anton & Lawrence, 2014). Doordat het hen ontbreekt aan kapitaal, kunnen zij moeilijker verhuizen en zitten zij dus meer vast aan hun woonplaats. Dit kan voor de lager opgeleiden als gevolg hebben dat zij zich juist sneller verbonden voelen met de buurt omdat zij afhankelijk zijn van de desbetreffende buurt en woning. Er is voor hen geen alternatief dus en dus proberen zij de situatie positief te benaderen. Echter kan het ook juist leiden tot minder verbondenheid met de buurt omdat zij het liefst in een andere buurt zouden wonen maar daar niet het kapitaal voor hebben. Hoger opgeleiden hebben dit kapitaal

wel, en zijn daardoor veel mobieler. Voor hen is het makkelijker om te verhuizen en om te kiezen waar zij willen wonen.

Buurtcontext I: het effect van toenemende etnische diversiteit

In veel literatuur wordt etnische diversiteit op een negatieve manier bekeken (Anderson & Paskeviciute, 2006). Zo komt naar voren dat burgers uit een etnisch diverse buurt minder snel de eigenschappen van democratische burgerschap bezitten dan burgers in een etnisch homogene omgeving. Democratisch burgerschap omvat de representatieve attitudes die als bevorderlijk geacht worden voor een kwalitatief hoogstaande democratische samenleving. Ook laat onderzoek zien dat er in een etnische heterogene omgeving minder hoge niveaus van verbondenheid, vertrouwen en samenwerking zijn (Anderson & Paskeviciute, 2006).

Een verklaring die hiervoor gegeven wordt, is de homogeniteitstheorie. Er is behoefte aan interactie met personen die op ons lijken waardoor er minder interactie is tussen burgers in etnisch heterogene omgevingen (Gijsberts et al., 2012). In de literatuur wordt hier ook wel naar verwezen als homofilie (Finney & Jivraj, 2013).

Een andere verklaring die wordt gegeven voor de afname van interetnisch contact in de buurt wordt beredeneerd vanuit de conflicttheorie (Anderson & Paskeviciute, 2006). De vijandigheid naar de ‘andere’ groep zou toenemen wanneer het aantal leden van deze ‘andere’ groep toeneemt in de buurt (Gijsberts et al., 2012). Deze vijandigheid naar de ‘andere groep’ blijkt vooral bij de lager opgeleiden een rol te spelen (Tolsma et al., 2009). Zo is gebleken dat wanneer de etnische diversiteit in de buurt toeneemt, dit leidt tot een toename van etnische uitsluiting onder lager opgeleiden terwijl die voor hoogopgeleiden juist afneemt. Dit wordt verklaard doordat lager opgeleiden zich sneller bedreigd voelen door de andere groep en zij sterker etnische competitie ervaren over schaarse middelen. Dit heeft als gevolg dat buurtbewoners zich sneller terugtrekken in hun eigen groep en zullen negatieve opvattingen naar de ‘andere’ groep toenemen. Een voorbeeld dat in de literatuur naar voren komt is dat een snelle toename van etnische diversiteit in de buurt heeft geleid tot het aanwakkeren van populistisch rechts verzet in de wijk door de ervaren dreiging van de ‘andere’ groep (Kaufmann & Goodwin, 2018). Echter, de toename van etnische diversiteit kan in de buurt ook juist het tegenovergestelde effect hebben. In dit geval zal interetnisch contact in de buurt leiden tot een positieve attitude tegenover de ‘andere groep’. Dit zou dan verklaard worden doordat de solidariteit en de tolerantie in de buurt toeneemt.

Verder komt in de literatuur als verklaring naar voren dat een buurt die meer etnisch divers wordt, ook kan leiden tot een afname in informele sociale controle. Buurtgenoten die

dezelfde etniciteit hebben delen sneller dezelfde normen en waarden (Dekker, 2007). Als de etnische diversiteit in de buurt toeneemt, leidt dit ook tot meer verschillende normen en waarden die samenkomen. Dit zorgt ervoor dat de gemeenschappelijke normen en waarden minder aanwezig zijn en zullen verzwakken. Hierdoor kunnen veiligheidsgevoelens in de buurt afnemen en trekken de buurtbewoners zich sneller terug.

Ook zou etnische diversiteit als gevolg kunnen hebben dat de publieke familiariteit in de buurt onderbroken wordt. Bij publieke familiariteit gaat het niet alleen om persoonlijke contacten, maar gaat het ook om afwezige banden die je in en met de buurt hebt (Blokland & Nast, 2014). Het gaat hier niet zo zeer om het kennen van de buurtgenoten, maar meer om wat je van hen kan verwachten. Doordat je vertrouwd en bekend bent in de buurt kan je de buurtsituatie lezen en voelt een persoon zich meer op zijn gemak en veilig in de buurt. Door de publieke familiariteit voelt men zich sneller verbonden met de buurt en heeft het dus een positieve invloed op gevoelens van geborgenheid in de buurt. Een belangrijk onderdeel van publieke familiariteit is dan ook de herkenning van de buurt en buurtgenoten wat begint bij laagdrempelige herhaalde ontmoetingen die plaatsvinden. Daarom kan verwacht worden dat de invloed van etnische diversiteit een sterker negatief effect heeft op de verbondenheid en participatie in de buurt wanneer een buurt binnen een korte periode een aanzienlijke toename ervaart op het gebied van etnische diversiteit dan wanneer de mate van etnische diversiteit stabiel blijft. Wanneer de etnische diversiteit in de buurt stagneert, kan publieke familiariteit weer ontstaan doordat er sprake is van gewenning en herkenning (van der Meer & Tolsema, 2014).

Bovendien komt uit onderzoek naar voren dat burgers in etnisch diverse wijken lagere niveaus van burgerparticipatie, stemmen en vertrouwen hebben (Costa & Kahn, 2003). De burgers met verschillende achtergronden brengen ook uiteenlopende idealen en agendapunten met zich mee (Uitermark, 2015). Het is logisch dat wanneer deze veel meer uiteenlopen, dit het moeilijker maakt om deze uiteenlopende idealen samen te brengen. Dit lijkt vooral te gelden voor buurten waar bewoners ook onderling strijd ervaren over schaarse middelen. Door deze onderlinge strijd en conflicterende belangen kunnen burgers beslissen zich uiteindelijk terug te trekken.

Tegenover deze benadering van etnische diversiteit vanuit de conflicttheorie staat een meer positieve benadering van etnische diversiteit. Dit andere perspectief benadrukt dat burgers in etnisch diverse buurten een sterkere motivatie hebben om interesse in de politiek te ontwikkelen en vrijwilligerswerk te doen (Anderson & Paskeviciute, 2005).

Onderzoek dat aantoonde dat etnische diversiteit een negatief effect heeft op de verbondenheid en participatie in de buurt is meestal op één moment gemeten. De genoemde verklaringen houden vaak geen rekening met hoe een buurt zich heeft ontwikkeld over de jaren heen. De bovengenoemde verklaringen bieden inzichten in verklaringen voor het negatieve effect van een toenemende etnische diversiteit in een buurt op de ervaren verbondenheid en buurtparticipatie in de buurt. Op basis van literatuur is daarom de volgende hypothese opgesteld:

H1: Het effect van etnische diversiteit op de buurtparticipatie is negatiever naarmate de etnische diversiteit over de jaren toeneemt onder langzittende lager opgeleiden.

H2: Het effect van etnische diversiteit op de verbondenheid in de buurt is negatiever naar mate de etnische diversiteit over de jaren toeneemt onder langzittende lager opgeleiden.

Buurtcontext II: het effect van een stijgende socio-economische status

Als de sociaaleconomische status van de wijk laag is, heeft dit een negatief effect op de mate van burgerparticipatie. In deze buurten zijn hulpbronnen schaarser. Zonder hulpbronnen zijn deze buurten minder goed georganiseerd en ligt het burgerparticipatieniveau lager (Snel et al., 2018). In de literatuur wordt ook het belang van de organisatorische infrastructuur benadrukt. Dit heeft een positieve invloed op de mate van burgerparticipatie (Snel et al., 2018). Verder is het van belang dat een buurt een sociaal netwerk heeft om organisatiekracht te bevorderen (Blokland & Savage, 2008). Er wordt verwacht dat burgers die sociale netwerken en verbondenheid hebben in de buurt meer participeren. Wanneer dit ontbreekt, wordt er naar verwachting minder verbondenheid ervaren in de buurt en wordt er minder geparticipeerd. Het kan ook juist zo zijn dat de buurtparticipatie in buurten met een lage sociaaleconomische status juist hoog is. Mogelijk werkt deprivatie in de buurt als een ‘trigger’ voor actieve participatie (Snel et al., 2018).

De overheid veronderstelt dat de komst van de middenklasse in de buurt dit probleem kan oplossen doordat zij sociale netwerken in de buurt zouden brengen waar de lagere klasse zich aan zou kunnen optrekken (Blokland & Savage, 2016). Zo'n overheid gestuurde lokale buurtverandering wordt ook wel gentrificatie genoemd. Het begrip gentrificatie werd in 1964 voor het eerst gebruikt door Ruth Glass. Zij observeerde dat de sociale structuren en de woningmarkt veranderden doordat de arbeidersklasse en de wijken waar zij woonden overgenomen werden door de middenklasse (Hamnett, 2003).

Literatuur laat zien dat er in de Nederlandse steden ook sprake is van gentrificatie. Hierbij spelen (lokale) overheidsactoren een actieve rol. Zo zou de staat private ontwikkelaars stimuleren om in de woningmarkt in ‘achterstandswijken’ te investeren die gekenmerkt worden door sociale huurwoningen (Uitermark et al., 2007). De gemeente Rotterdam voert actief beleid om de middenklasse aan te trekken door invloed uit te oefenen op de woningmarkt om zo het woonmilieu aantrekkelijker te maken voor de middenklasse. Dit wordt in de literatuur zowel stedelijke hernieuwing als staatsgeleide gentrificatie genoemd (Uitermark et al., 2007).

De komst van de middenklasse zou dus moeten leiden tot een stijging in de leefbaarheid en verbondenheid in de buurt (Lees, 2008). Beleidsrapporten laten zien dat de verwachting heerst dat de komst van de middenklasse in buurten die gedefinieerd worden als ‘achterstandswijk’ zal leiden tot sociale menging in deze buurten tussen de middenklasse en de lagere klasse (Doff & van der Sluis, 2017). De lagere klasse zou via deze middenklasse hun sociaal kapitaal kunnen vergroten waardoor zij ook gebruik kunnen maken van de nieuwe hulpbronnen (Kamp, 2019). Volgens de theorie van Putnam wordt deze vorm van het verwerven van nieuwe hulpbronnen en sociale netwerken tussen burgers die verder van elkaar afstaan ook wel overbruggend sociaal kapitaal genoemd (Blokland & Savage, 2008). Dit overbruggende kapitaal zou ook een positieve invloed hebben op de verbondenheid in de buurt en wanneer er meer verbondenheid in de buurt ervaren wordt, kan dit weer leiden tot meer burgerparticipatie (Wiggers & Verbree, 2015).

Toch blijkt uit onderzoek dat de komst van de middenklasse niet per se leidt tot verbeterde individuele omstandigheden van de lagere klasse. De sociaaleconomische status van de wijk gaat wel omhoog, maar dat is te danken aan de komst van de hogere inkomens van de middenklasse en heeft niet zo zeer tot een stijging geleid onder de lagere klasse (Manley et al., 2012).

Zoals eerder benoemd heeft de organisatorische infrastructuur van een buurt invloed op de mate van burgerparticipatie. De komst van de middenklasse in de buurt zou leiden tot meer organisatiekracht en maatschappelijke betrokkenheid en dus ook leiden tot nieuwe voorzieningen (Doff & van der Sluis, 2017). De gemeente Rotterdam is het belang van een goede organisatorische infrastructuur niet ontgaan en zij probeert dan ook burgerinitiatieven actief te stimuleren.

Echter, als gekeken wordt door de bril van gentrificatie-critici, is de vraag in hoeverre alle burgers inspraak hebben in gemengde wijken. De middenklasse zou haar kapitaal kunnen inzetten om haar eigen wensen door te voeren in de wijk terwijl er geen rekening wordt gehouden met de belangen van oorspronkelijke bewoners uit de lagere klasse (Atkinson, 2015).

Zo kunnen burgerinitiatieven gedomineerd worden door de middenklasse omdat hun organisatiekracht groter is waardoor de stem en participatie van de lagere klasse verloren gaat. Als dit wel het geval is, zou het kunnen leiden tot ‘symbolic displacement’ onder de oorspronkelijke buurtbewoners uit de lagere klasse (Atkinson, 2015). Dit wordt veroorzaakt door de nieuwe voorzieningen die de middenklasse met zich meebrengt. Het voorzieningenaanbod wordt wellicht verbeterd, maar dit gaat gepaard met het verliezen van de oorspronkelijke voorzieningen van de inwoners uit de lagere klasse. Deze veranderingen in het voorzieningenaanbod en plekken waar de buurtbewoners elkaar kunnen ontmoeten, kunnen leiden tot veranderende normen en waarden in de buurt waar de burgers uit de lagere klasse moeite mee kunnen hebben. Dit zou de verbondenheid in de buurt negatief kunnen beïnvloeden. Uit onderzoek is dan ook gebleken dat de verbondenheid in gegentrificeerde buurten verzwakt en dat dit ook een negatieve invloed heeft op de organisatiekracht in de buurt om spanningen of problemen in de buurt gezamenlijk op te lossen (Uitermark et al., 2007).

De komst van de middenklasse kan dus zowel een positief als een negatief effect hebben op de buurtparticipatie van de lager opgeleide, oorspronkelijke bewoners. Echter worden in de literatuur vooral negatieve gevolgen benoemd. Daarom luidt de hypothese:

H3: De toestroom van meer middenklassers in de buurt heeft over de jaren heen een negatief effect op de buurtparticipatie van de langzittende lager opgeleiden.

H4: De toestroom van meer middenklassers in de buurt heeft over de jaren heen een negatief effect de verbondenheid in de buurt van de langzittende lager opgeleiden.

Methode

Data

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de data van het Wijkprofiel van de gemeente Rotterdam. Het Wijkprofiel laat zien hoe de gebieden en wijken van Rotterdam scoren op fysiek en sociaal gebied en op het gebied van veiligheid. De gegevens waaruit deze scores voortkomen, zijn gebaseerd op de beleving van Rotterdammers die gemeten zijn aan de hand van twee vragenlijsten, genaamd Veiligheidsmonitor en Wijkonderzoek. In dit onderzoek is alleen gebruik gemaakt van het Wijkonderzoek. De vragenlijst is verspreid onder Rotterdamse burgers van 15 jaar en ouder en heeft elke rond de 15000 respondenten. De vragenlijst is in alle 71 buurten verspreid door middel van het uitvoeren van een geclusterde steekproef om zo de representativiteit van het Wijkonderzoek hoog te houden. Dit onderzoek wordt één keer per

twee jaar uitgevoerd. Voor dit onderzoek zullen de data van het jaar 2015 gebruikt worden in de analyse. Het responspercentage van dit jaar was 21,5%. De dataset bestaat uit 14579 respondenten. Hiervan bleven er 13278 (91%) over na het verwijderen van de missende waarden.

Omdat in dit onderzoek lager opgeleiden de onderzoekspopulatie is, is de dataset opgesplitst in drie bestanden op basis van opleidingsniveau: lager opgeleid, middelbaar opgeleid en hoogopgeleid. Ook is een lange woontijd van de bewoners onderdeel van de onderzoekspopulatie. Echter biedt de dataset van het Wijkprofiel geen inzicht in de woontijd van de Rotterdammers. Daarom is er een bestand toegevoegd aan de dataset die de woontijd van de bewoners omvat (gemeente Rotterdam, 2015). Op basis van dit toegevoegde bestand is er een variabele aangemaakt om onderscheid te kunnen maken tussen lang- en kortzittenden. Een respondent wordt gedefinieerd als langzittende bewoner wanneer de respondent zeven jaar of langer in Rotterdam woont. Als de woontijd korter is dan 7 jaar is de respondent een kortzittende bewoner. Op basis van dit onderscheid zijn de kortzittende bewoners uit de databestanden verwijderd omdat in dit onderzoek de focus ligt op de langzittende bewoners (woonachtig in Rotterdam voor 7 jaar of langer). De analyses die centraal staan in dit onderzoek zijn uitgevoerd in het databestand waarin alleen de lager opgeleiden zitten om zo de focus alleen op die specifieke doelgroep te kunnen realiseren en om de resultaten overzichtelijk te houden. Hierdoor is de uiteindelijke steekproefgrootte gereduceerd tot 2723 respondenten (73% van de lager opgeleiden). Wel zijn in de andere twee bestanden gelijke analyses uitgevoerd om mogelijke afwijkingen ten opzichte van lager opgeleiden te observeren. De resultaten hiervan zijn opgenomen in bijlagen 1, 2, 3 en 4.

Verder zijn er contextuele data van het CBS toegevoegd aan de dataset die het mogelijk hebben gemaakt om verandering over tijd van de socio-economische status van de buurten te analyseren (CBS, 2021). Omdat de focus van dit onderzoek ligt op verandering over tijd, is er voor de veranderde SES van de buurt gebruik gemaakt van de context data uit het jaar 2004 en 2015. Voor de veranderde etnische diversiteit van de buurt is gebruik gemaakt van de context data uit het jaar 2008 en 2015. De etnische diversiteit van de buurt is bepaald op basis van de Herfindahl-Hirschman Index (Abascal & Baldassari, 2015). De reden om hier het jaar 2008 te gebruiken is omdat de benodigde gegevens voor 2008 volledig beschikbaar waren terwijl deze gegevens missen voor het bepalen van de etnische diversiteit van de buurt voor het jaar 2004.

Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie omvat de lager opgeleiden. Op basis van het opleidingsniveau is het databestand opgedeeld in drie bestanden die elk een opleidingsniveau omvatten. De eerste dataset bestaat uit de ‘lager opgeleiden’ en omvat geen onderwijs, lager onderwijs, LBO, MAVO, VBO of VMBO. De tweede dataset bestaat uit de ‘middelbaar opgeleiden’ en omvat MBO, MULO, HAVO, VWO of gymnasium. De derde dataset bestaat uit de ‘hoog opgeleiden’ en omvat HBO of WO.

Afhankelijke variabelen

In dit onderzoek ligt de focus op één specifieke vorm van burgerparticipatie. De afhankelijke variabele die in dit onderzoek gemeten is, is de variabele ‘*buurtparticipatie*’. In de vragenlijst is de vraag gesteld: ‘Heeft u zich in de afgelopen 12 maanden actief ingezet voor uw woonbuurt? En zo ja, op welke manier heeft u zich actief ingezet voor uw woonbuurt?’. Hierop konden de respondenten verschillende antwoorden geven: a) ze konden aangeven dat ze vrijwilligerswerk doen, b) Ze konden aangeven dat ze een bijdrage leveren aan de leefbaarheid, c) ze konden aangeven dat ze politiek actief zijn voor de buurt of d) ze konden aangeven dat ze op een andere manier actief zijn in de buurt. Wanneer er bij de respondenten sprake is op welke manier dan ook van buurtparticipatie, is dit gecodeerd als ‘1’. Wanneer er geen sprake is van buurtparticipatie is dit gecodeerd als ‘0’.

De andere afhankelijke variabele die meegenomen is in de analyse is de ‘*ervaren verbondenheid in de buurt*’. In de vragenlijst is de vraag gesteld in hoeverre de respondent zich verbonden voelt met de buurt op basis van de Likert schaal. Vervolgens kon de respondent aangeven helemaal niet verbonden te zijn met de buurt (0) of zeer verbonden te zijn met de buurt (5).

Onafhankelijke variabelen

Om de veranderende buurtcontext te meten is gekeken naar verschillende buurtaspecten. Vanuit het theoretisch kader is naar voren gekomen dat de mate van etnische diversiteit invloed heeft op de verbondenheid in de buurt en buurtparticipatie. Daarom is de etnische diversiteit van de buurt meegenomen. De buurtvariabele ‘*etnische diversiteit*’ is door de Herfindahl-Hirschman Index (HHI) berekend. Deze index is gebaseerd op het aandeel verschillende etnische groepen in de buurt. Dat aandeel is bepaald op basis van gemeentelijke administratie. Op basis van dit aandeel heeft iedere buurt een score gekregen die varieert tussen de ‘0’ en ‘1’ waarbij de ‘0’ de minimumscore is en staat voor een homogene buurt en ‘1’ de maximale score is en staat voor

een heterogene buurt. De HHI is in ander onderzoek al tot stand gekomen voor het Wijkprofiel voor deze jaartallen (Snel, Custers & Engbersen, 2018). Dit bestaande bestand is toegevoegd aan de dataset. Vervolgens is er ook een variabele aangemaakt die de verandering van de etnische diversiteit over de jaren omvat. De scores van 2008 zijn afgetrokken van de scores van 2015. De uitkomsten hiervan weergeven de verandering in etnische diversiteit op de Herfindahl index. Deze variabele ‘verandering etnische diversiteit’ is gebaseerd op de verandering in index tussen het jaar 2008 en 2015.

Om een meetbare indicatie te geven van gentrificatie, is er gebruik gemaakt van buurtgegevens die het CBS vrijgegeven heeft. Op basis van deze gegevens is er aan de hand van een factoranalyse een variabele aangemaakt die de socio-economische status van een buurt omvat. Dit is voor het jaar 2004 en 2015 gedaan. Hiervoor zijn de volgende buurtgegevens gebruikt: (1) het percentage huishoudens in de laagste inkomensgroep (40%) en (2) het percentage mensen met een sociale uitkering. Het was de bedoeling om ook nog het percentage werklozen mee te nemen in de vormen van de variabele ‘buurtSES’, maar omdat deze variabele voor het jaar 2004 een te lage communaliteitswaarde had (<0.3) is besloten de factoranalyse alleen uit te voeren met de variabelen (1) en (2). Voor deze twee variabelen kwam er één factor uit met een Eigenwaarde die groter is dan 1 (1,764). Er hoefden verder geen items of variabelen geschrapt te worden omdat alle communaliteitswaarden hoger waren dan 0,2 en de factorladingen hoger dan 0,4. Vervolgens is er een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd om te achterhalen of er sprake is van een goede betrouwbaarheid om een gecombineerde schaal te maken voor de twee variabelen. De Cronbach’s Alpha voor buurtSES van 2004 was 0,776 wat betekent dat de betrouwbaarheid voldoende was om de schaal te vormen voor de variabele ‘buurtSES_2004’.

Eenzelfde factoranalyse is uitgevoerd voor de buurtSES van het jaar 2015. Om de vergelijking met 2015 te kunnen maken is ook hier de factoranalyse uitgevoerd met alleen (1) het percentage huishoudens in de laagste inkomensgroep (40%) en (2) het percentage mensen met een sociale uitkering. Hieruit kwam één factor naar voren met een Eigenwaarde groter dan 1 (1,846). Verder hadden beide variabelen een communaliteitswaarde boven de 0.2 en factorlading boven de 0,4. De Cronbach’s Alpha die uit de betrouwbaarheidsanalyse naar voren kwam was 0,807 waardoor ook hier de betrouwbaarheid voldoende was voor de vorming van de variabele ‘buurtSES_2015’.

Voor zowel buurtSES 2004 als 2015 zijn gestandaardiseerde regressiescores gebruikt. Om de variabele die verandering over tijd weergeeft te vormen voor de SES van de buurt, zijn

de scores van buurtSES_2004 afgetrokken van de scores van buurtSES_2015. De uitkomst hiervan is de verandering in de socio-economische status van de buurten tussen 2004 en 2015.

Verder worden er nog controlevariabelen meegenomen in de analyse meegenomen als voorspeller. Dit zijn leeftijd, etnische herkomst, gender en arbeidsmarktpositie.

Analysestrategie

Er zijn voor beide afhankelijke variabelen, buurtparticipatie en de verbondenheid in de buurt, aparte multi-pele regressieanalyses uitgevoerd. Dit wordt gedaan voor het jaar 2015. Voor de variabele buurtparticipatie zijn stapsgewijs drie logistische regressieanalyses uitgevoerd waaruit drie modellen voortgekomen zijn. In de eerste stap zijn alleen de buurtvariabelen ‘SES van de buurt 2015’ en ‘etnische diversiteit van de buurt 2015’ meegenomen in de analyse. De tweede stap in het analyseproces was het toevoegen van de variabelen ‘verandering over tijd SES van de buurt (2004-2015)’ en ‘verandering over tijd etnische diversiteit van de buurt (2008-2015)’ aan het model. In het derde model zijn ook de controlevariabelen meegenomen. Deze controlevariabelen omvatten de individuele kenmerken leeftijd, gender, etnische herkomst, arbeidsparticipatie en de woontijd van de burgers.

Om de mate van ervaren verbondenheid in de buurt te analyseren, zijn er stapsgewijs 3 lineaire regressieanalyses uitgevoerd. Ook hier zijn in de eerste stap alleen de buurtvariabelen ‘SES van de buurt 2015’ en ‘etnische diversiteit van de buurt 2015’ meegenomen in de analyse. In het tweede model zijn de variabelen ‘verandering over tijd SES van de buurt (2004-2015)’ en ‘verandering over tijd etnische diversiteit van de buurt (2008-2015)’ toegevoegd. In het derde model zijn de controle variabelen leeftijd, gender, etnische herkomst, arbeidsparticipatie en de woontijd van de burgers toegevoegd.

Voor de uitvoering van de regressieanalyses is er eerst nagegaan of de variabelen ‘SES van de buurt 2015’ en ‘etnische diversiteit van de buurt 2015’ te sterk samenhangen. Er is geen sprake van multicollineariteit omdat beide VIF-scores kleiner zijn dan 3 (2,663). De twee variabelen correleren dus niet te sterk voor het beïnvloeden van de afhankelijke variabelen en kunnen daarom samengevoegd worden in de analyses en modellen.

Tabel 1*Descriptieve statistieken van de langzittende lager opgeleiden.*

	Gem.	S.D.	Min	Max
<u>Afhankelijke variabelen</u>				
buurtparticipatie	0.21		0	1
Ervaren verbondenheid in de buurt	3.63	1.01	1	6
<u>Buurtvariabelen</u>				
SES van de buurt 2015	1.71	0.96	0	4.41
Etnische diversiteit van de buurt 2015	0.68	0.16	0.20	0.86
<u>Verandering over tijd buurtvariabelen</u>				
Verandering SES van de buurt	0.04	0.53	-1.59	2.62
Verandering etnische diversiteit van de buurt	0.04	0.03	-0.04	0.15
<u>Individuele variabelen</u>				
<i>Etnische herkomst</i>				
Nederland (ref.)	0.56		0	1
Kaapverdië	0.04		0	1
Marokko	0.05		0	1
Ned.Antillen/Aruba	0.03		0	1
Overige EU 2007	0.05		0	1
Overig niet-westers	0.05		0	1
Overig westers	0.03		0	1
Suriname	0.10		0	1
Turkije	0.09		0	1
<i>Arbeidsparticipatie</i>				
Geen betaald werk (ref.)	0.66		0	1
Wel betaald werk	0.31		0	1
Missings	0.03		0	1
<i>Gender</i>				
Man (ref.)	0.41		0	1
Vrouw	0.59		0	1
<i>Leeftijd</i>				
15-17 jaar (ref.)	0.07		0	1
18-24 jaar	0.02		0	1
25-64 jaar	0.55		0	1
65+ jaar	0.36		0	1

N=2723

Tabel 2

Logistische regressiemodellen, regressie-effecten op buurtparticipatie onder langzittende lager opgeleiden van contextuele en individuele variabelen.

	Model 1	Model 2	Model 3
	Odds ratio	Odds ratio	Odds ratio
	(95% BI)	(95% BI)	(95% BI)
<u>Buurtvariabelen</u>			
SES van de buurt 2015	0.985 (0.847, 1.145)	0.983 (0.838, 1.152)	0.994 (0.844, 1.170)
Etnische diversiteit van de buurt 2015	0.886 (0.362, 2.166)	0.983 (0.324, 2.349)	1.108 (0.403, 3.049)
<u>Verandering over tijd buurtvariabelen</u>			
Verandering SES van de buurt		1.006 (0.818, 1.237)	1.005 (0.815, 1.239)
Verandering etnische diversiteit van de buurt		0.919 (0.034, 25.028)	0.489 (0.016, 14.516)
<u>Individuele variabelen</u>			
<i>Etnische herkomst</i>			
Nederland (ref.)			
Kaapverdië			0.762 (0.459, 1.264)
Marokko			0.822 (-.525, 1.286)
Ned.Antillen/Aruba			0.469 * (0.236, 0.932)
Overige EU 2007			0.658 (0.408, 1.060)
Overig niet-westers			0.779 (0.501, 1.211)
Overig westers			0.879 (0.524, 1.476)
Suriname			0.821 (0.585, 1.151)
Turkije			0.609 * (0.418, 0.889)
<i>Arbeidsparticipatie</i>			
Geen betaald werk (ref.)			
Wel betaald werk			0.614 *** (0.484, 0.779)
Missings			0.804 (0.447, 1.446)
Gender (ref.=man)			0.769 ** (0.635, 0.929)
<i>Leeftijd</i>			
15-17 jaar (ref.)			
18-24 jaar			0.917 (0.405, 2.079)
25-64 jaar			1.719 * (0.118, 2.642)
65+ jaar			1.168 (0.746, 1.829)
<i>Intercept</i>	0.304 *	0.309 *	0.288 *
<i>-2*Loglikelihood</i>	2830.86	2830.85	2790.214
<i>Nagelkerke R-Square</i>	0.000	0.000	0.023
<i>N</i>		2723	

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Resultaten

Buurtparticipatie

Tabel 2 weergeeft de resultaten van de logistische regressieanalyses die zijn uitgevoerd voor de afhankelijke variabele buurtparticipatie. In model 1 zijn de buurtvariabelen ‘SES van de buurt 2015’ en ‘etnische diversiteit van de buurt 2015’ meegenomen in de analyse om te kijken wat het effect hiervan is op buurtparticipatie. De resultaten laten zien dat er geen significant effect is van deze buurtvariabelen op buurtparticipatie ($p > 0.05$).

In model 2 zijn de variabelen ‘verandering SES van de buurt’ en ‘verandering etnische diversiteit van de buurt’ toegevoegd aan de analyse. Ook in dit model zijn er geen significante effecten gevonden van de buurtvariabelen op buurtparticipatie.

In model 3 zijn de individuele variabelen toegevoegd aan de analyse, namelijk de etnische herkomst, de arbeidsparticipatie en de leeftijd van de burgers. Wederom is er geen significant effect gevonden van de buurtvariabelen op buurtparticipatie. Wel is gebleken dat bepaalde individuele kenmerken een significant effect hebben op buurtparticipatie. Zo blijkt dat de kansverhouding op participeren in de buurt kleiner is voor burgers met een Arubaanse/Antilliaanse migratieachtergrond dan voor autochtonen ($OR=0.469$). Ook burgers met een Turkse migratieachtergrond ($OR=0,609$) blijken een kleinere kansverhouding te hebben op buurtparticipatie dan de autochtonen. Ook komt naar voren dat burgers die betaald werk verricht een kleinere kansverhouding hebben op participeren in de buurt dan burgers die geen betaald werk verrichten ($OR=0,614$). Gender blijkt ook een significant effect te hebben op de kansverhouding op buurtparticipatie. Zo blijkt dat de kansverhouding op buurtparticipatie kleiner is voor vrouwen dan voor mannen ($OR=0,769$). Verder blijkt dat burgers tussen de 25 en 64 jaar een veel grotere kansverhouding hebben op participatie in de buurt dan jongeren tussen de 15 en 17 jaar ($OR=1,719$).

Omdat voor alledrie de modellen geen significante effecten zijn gevonden voor de invloed van een toename in de etnische diversiteit in de buurt en een stijging van de socio-economische status van de buurt op de afhankelijke variabele buurtparticipatie, kunnen de volgende hypothesen verworpen worden:

H1: Het effect van etnische diversiteit op de buurtparticipatie onder langzittende lager opgeleiden is negatiever naar mate de etnische diversiteit over de jaren toeneemt.

H3: De toestroom van meer middenklassers in de buurt heeft over de jaren heen een negatief effect op de buurtparticipatie van de langzittende lager opgeleiden.

Dezelfde regressieanalyses zijn uitgevoerd voor de twee andere databestanden. De resultaten voor de afhankelijke variabele buurtparticipatie wijken niet heel veel af van de resultaten die naar voren zijn gekomen voor de middelbaar opgeleiden en hoogopgeleiden. Echter zijn voor de langzittende middelbaar opgeleiden wel significante effecten gevonden voor de etnische diversiteit in de buurt (zie bijlage 1). Hoe groter de etnische diversiteit in de buurt is, hoe groter de kansverhouding is op buurtparticipatie (model 1, OR= 3.591). Dit effect is voor alledrie de modellen significant. De verandering van de etnische diversiteit van de buurt over de jaren heen heeft geen significant effect.

Tabel 3

Lineaire regressiemodellen, regressie-effecten op verbondenheid in de buurt onder langzittende lager opgeleiden van contextuele en individuele variabelen.

	Model 1		Model 2		Model 3	
	B (S.E.)		B (S.E.)		B (S.E.)	
<u>Buurtvariabelen</u>						
SES van de buurt 2015	-0.008	(0.032)	-0.006	(0.034)	-0.029	0.033
Etnische diversiteit van de buurt 2015	-0.759 ***	(0.189)	-0.912 ***	(0.209)	-0.931 ***	(0.209)
<u>Verandering over tijd buurtvariabelen</u>						
Verandering SES van de buurt			-0.073	(0.044)	-0.590	(0.043)
Verandering etn. diversiteit van de buurt			-1.390 *	(0.697)	-1.621 *	(0.699)
<u>Individuele variabelen</u>						
<i>Etnische herkomst</i>						
Nederland (ref.)						
Kaapverdië					0.211 *	(0.101)
Marokko					0.175	(0.094)
Ned.Antillen/Aruba					0.276 *	(0.118)
Overige EU 2007					-0.003	(0.090)
Overig niet-westers					0.194 *	(0.088)
Overig westers					0.033	(0.108)
Suriname					0.117	(0.069)
Turkije					-0.462 ***	(0.074)
<i>Arbeidsparticipatie</i>						
Geen betaald werk (ref.)						
Wel betaald werk					-0.011	(0.048)
Missings					-0.243 *	(0.119)
Gender (ref.=man)					0.042	(0.039)
<i>Leeftijd</i>						
15-17 jaar (ref.)						
18-24 jaar					0.256	(0.143)
25-64 jaar					0.034	(0.079)
65+ jaar					0.152	(0.084)
<i>Intercept</i>	4.160 ***	(0.175)	4.316 ***	(0.200)	4.279 ***	(0.216)
<i>R Square</i>	0.013		0.015		0.049	
<i>N</i>			2723			

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Verbondenheid in de buurt

Tabel 3 weergeeft de resultaten van de lineaire regressieanalyses die zijn uitgevoerd voor de afhankelijke variabele verbondenheid in de buurt. In model 1 zijn de buurtvariabelen ‘SES van de buurt 2015’ en ‘etnische diversiteit van de buurt 2015’ meegenomen in de analyse om te kijken wat het effect hiervan is op de verbondenheid in de buurt. Hieruit blijkt dat de etnische diversiteit een significant negatief effect heeft op de ervaren verbondenheid onder lager opgeleiden ($B = -0.759$). Er is geen significant effect gevonden voor de SES van de buurt.

In model 2 zijn de variabelen ‘verandering SES van de buurt’ en ‘verandering etnische diversiteit van de buurt’ toegevoegd aan de analyse. Ook hier blijkt de variabele ‘etnische diversiteit van de buurt’ een significant negatief effect heeft op de verbondenheid in de buurt ($B = -0,912$). Ook blijkt de verandering van de etnische diversiteit in de buurt een sterk negatief effect te hebben op de verbondenheid in de buurt ($B = -1,390$). Echter moeten de effecten die voor de variabelen etnische diversiteit en de verandering over tijd van etnische diversiteit naar voren komen wel genuanceerd worden. De effecten die de tabel weergeeft zijn groot, terwijl deze effecten in werkelijkheid minder groot zijn. Dit komt omdat in de analyse de effecten berekend zijn op basis van de stap van de waarde 0 naar de waarde 1. Dit betekent dat de effecten gelden voor de stap van een volledig homogene buurt naar een volledig heterogene buurt. In de werkelijkheid bestaan zulke buurten niet en zijn de waarden 0 en 1 niet een afspiegeling van de werkelijkheid omdat de stap in de realiteit kleiner is. Een mogelijkheid om het effect alsnog representatief te maken voor de werkelijkheid, zou het effect (B) gedeeld kunnen worden door 10. Dan zou de waarde voor de variabele verandering etnische diversiteit in de buurt uitkomen op $B = -0,139$. Dit betekent dat als de etnische diversiteit over de tijd heen met 10% toeneemt, dat dan de ervaren verbondenheid afneemt met $-0,139$.

In model 3 zijn de individuele variabelen toegevoegd aan de analyse, namelijk de etnische herkomst, de arbeidsparticipatie en de leeftijd van de burgers. De variabelen etnische diversiteit van de buurt en de verandering over tijd van de etnische diversiteit van de buurt blijven een significant effect hebben na toevoeging van de controlevariabelen. De effecten zijn niet kleiner geworden. Dit betekent dat de individuele variabelen deze effecten niet verklaren. Wel blijken de controlevariabelen een deel van de variantie te verklaren. De R-square is namelijk lichtelijk toegenomen na toevoeging van de controlevariabelen. Model 3 laat ook zien dat de etnische herkomst een effect kan hebben op de ervaren verbondenheid in de buurt. Zo hebben burgers met een Kaapverdiaanse migratieachtergrond een significant hogere coëfficiëntenscore ten opzichte van autochtonen ($B = 0,211$). Dit geldt ook voor burgers met een Arubaanse/Antilliaanse migratieachtergrond ($B = 0,276$) en voor burgers met

migratieachtergrond uit de Europese Unie ($B=0,194$). Voor burgers met een Turkse migratieachtergrond blijkt de coëfficiëntenscore juist negatief te zijn en dus hebben een significant lagere score ten opzichte van autochtonen op de mate van ervaren verbondenheid in de buurt ($B= -0,462$).

Op basis van deze resultaten kan geconcludeerd worden dat de sociaaleconomische status van de buurt of een stijging hiervan geen significant effect heeft op de ervaren verbondenheid onder de langzittende lager opgeleiden. Daarom kan de volgende hypothese verworpen worden:

H4: De toestroom van meer middenklassers in de buurt heeft over de jaren heen een negatief effect de verbondenheid in de buurt van de langzittende lager opgeleiden.

Er zijn wel significante effecten gevonden voor de mate van etnische diversiteit in de buurt en de stijging hiervan op de ervaren verbondenheid in de buurt onder de langzittende lager opgeleiden. Daarom wordt de volgende hypothese aangenomen:

H2: Het effect van etnische diversiteit op de verbondenheid in de buurt onder langzittende lager opgeleiden is negatiever naar mate de etnische diversiteit over de jaren toeneemt.

Voor de middelbaar opgeleiden en hoogopgeleiden zijn dezelfde analyses uitgevoerd waaruit soortgelijke resultaten naar voren zijn gekomen (zie bijlage 3 en 4). Ook bij deze groepen zijn er significante negatieve effecten gevonden voor het effect van etnische diversiteit en de verandering over tijd van etnische diversiteit op de ervaren verbondenheid in de buurt. Voor de middelbaar opgeleiden en hoogopgeleiden was het negatieve effect van een verandering van de etnische diversiteit in de buurt sterker in vergelijking met het negatieve effect dat gevonden is voor lager opgeleiden.

Verder is er bij de middelbaar opgeleiden ook een negatief effect in model 2 gevonden voor invloed van de verandering over de tijd heen van de socio-economische status (bijlage 3). Echter was dit effect niet meer significant na toevoeging van de controlevariabelen in model 3. Dit houdt in dat de controlevariabelen het effect van de veranderde SES op de ervaren verbondenheid verklaren.

Bij de hoogopgeleiden was er in model 1 en 2 een significant negatief effect gevonden voor de socio-economische klasse van de buurt (bijlage 4). Na toevoeging van de controlevariabelen in model 3 was dit effect niet meer significant. Ook hier verklaren dus de controlevariabelen het effect van de SES van de buurt op de ervaren verbondenheid.

Discussie

Door middel van een kwantitatieve onderzoeksmethode is voor de Rotterdamse context de onderzoeksvraag *‘In welke mate heeft een veranderende buurtcontext invloed op de buurtparticipatie en de verbondenheid in de buurt van de lager opgeleide langzittende bewoners?’* beantwoord. De data van de survey van het Wijkprofiel 2015 van de gemeente Rotterdam is gebruikt om antwoord te geven op deze onderzoeksvraag. Dit databestand is opgesplitst in drie groepen op basis van opleidingsniveau en in deze databestanden zaten alleen respondenten die zeven jaar of langer woonachtig zijn in Rotterdam.

Door middel van regressieanalyses is er gekeken naar de effecten van een veranderende buurtcontext op buurtparticipatie en op de ervaren verbondenheid in de buurt onder langzittende lager opgeleiden. De twee contextuele variabelen die hier nader onderzocht zijn omvatten de verandering van de etnische diversiteit in de buurt tussen 2008 en 2015 en de verandering van de socio-economische status van de buurt tussen 2004 en 2015. Voor de veranderende SES van de buurt zijn tegen verwachting in geen significante negatieve effecten gevonden voor zowel de ervaren verbondenheid in de buurt en de buurtparticipatie.

Voor een toename in de etnische diversiteit in de buurt over de jaren heen is volgens verwachting een significant negatief effect gevonden op de ervaren verbondenheid in de buurt. Volgens de theorie zouden langzittende lager opgeleiden zich sneller bedreigd kunnen voelen door de komst van de ‘andere’ groepen omdat zij etnische competitie ervaren over de schaarse middelen die beschikbaar zijn. Dit kan als gevolg hebben dat de buurtbewoners zich sneller terugtrekken in hun eigen groep en zo de verbondenheid met de buurt afneemt. Wanneer de buurt etnisch diverser wordt over de tijd heen, zal dit de langzittende bewoners opvallen en kan dit leiden tot een afname van de publieke familiariteit die de buurtbewoners hebben met hun buurt (Blokland & Nast, 2014). Doordat hun comfortzone die ze hadden wegvalt omdat zij de buurt minder goed meer kunnen lezen en herkennen, zullen zij zich sneller terugtrekken en minder verbonden voelen met de buurt. Dit zou dan ook verklaren waarom vooral een snelle toename in etnische diversiteit een sterk negatief effect heeft en etnische diversiteit van de buurt alleen een minder sterk negatief effect. Wanneer namelijk die toename stabiliseert en de etnische diversiteit in de buurt stagneert, kan deze publieke familiariteit weer terugkeren doordat er weer sprake is gewenning en herkenning (van der Meer & Tolsema, 2014).

Op basis van de theorie werd er een negatief effect verwacht van een stijgende SES op buurtparticipatie. Echter is dit effect uitgebleven en dus zijn de resultaten niet in lijn met de verwachtingen die gebaseerd zijn op de theorie. Er werd een negatief effect verwacht omdat de

buurtparticipatie zou worden overgenomen en beheerst zou worden door de nieuwe middenklasse. Zij zouden de juiste organisatiekracht bezitten waardoor hun stem sterker is dan die van de lager opgeleiden (Atkinson, 2015). De nieuwe initiatieven zouden gebaseerd zijn op de behoeften van de nieuwe middenklasse waardoor de originele voorzieningen en initiatieven van de langzittende lager opgeleiden verloren gaan. Dit zou kunnen leiden tot spanningen of problemen in de buurt waardoor de organisatiekracht juist afneemt om problemen gezamenlijk op te lossen. Hierdoor zou de participatie onder de lager opgeleiden afnemen. Echter kan de komst van de middenklasse ook positief effect hebben volgens de literatuur. Zo zou de nieuwe middenklasse niet alleen hun organisatiekracht gebruiken voor eigen doeleinden, maar de organisatiekracht zou ook stijgen voor de langzittende bewoners en de maatschappelijke betrokkenheid zou groter worden voor alle buurtbewoners (Doff & van der Sluis, 2017).

Ook de verwachting dat de ervaren verbondenheid zou afnemen met een stijgende SES is verworpen in dit onderzoek. Er werd verwacht dat de komst van de middenklasse gepaard zou gaan met ‘symbolic displacement’ onder de langzittende lager opgeleiden. De nieuwe middenklasse zou andere normen en waarden in buurt brengen waar de langzittende bewoners zich minder mee kunnen identificeren. Ook zou de middenklasse nieuwe voorzieningen met zich meebrengen waardoor de oorspronkelijke voorzieningen waar de langzittenden waarde aan hechten verloren gaat. Onderzoek heeft aangetoond dat zulke fysieke aanpassingen in de buurt voor de langzittende bewoners een negatief effect hebben omdat zij zich niet meer thuis voelen in de wijk (Atkinson, 2015). Aan de andere kant wordt er vanuit de literatuur beredeneerd dat de verbondenheid in de buurt ook juist zou kunnen toenemen (Lees, 2008). Het doel van gentrificatiebeleid is het aantrekken van de middenklasse en het verbeteren van buurten. Wanneer de middenklasse intrekt in een buurt die van origine gekenmerkt wordt door de lagere klasse, is dit voor de lokale overheid voordelig en zullen zij sneller in deze buurt investeren om zo het woonmilieu voor de nieuwe middenklasse zo aantrekkelijk mogelijk te maken. De desbetreffende buurt zal dus een proces van opwaardering doormaken waar ook de langzittende bewoners van kunnen profiteren (Visser et al., 2021). Doordat het negatieve stigma van de buurt afneemt en de tevredenheid in de buurt stijgt, kan dit de verbondenheid in de buurt versterken.

Vanuit de literatuur komen dus zowel positieve als negatieve effecten van gentrificatie op buurtparticipatie en de ervaren verbondenheid naar voren. Het zou kunnen dat daarom de resultaten ook geen eenduidig effect aantonen omdat beide gevolgen van gentrificatie van toepassing kunnen zijn gezien over de gehele stad Rotterdam.

Dat er geen resultaat gevonden is voor gentrificatie, kan een gevolg zijn van een methodische limitatie. Zoals eerder benoemd is de maatstaaf voor de toestroom van de

middenklassers alleen gebaseerd op de SES van de buurt die toeneemt. Ten eerste is de variabele ‘SES’ niet tot stand gekomen zoals op voorhand beoogd werd. Doordat de beschikbare data vanuit het CBS voor het jaar 2004 en 2015 niet geheel overeenkwamen omdat de data anders gemeten zijn, was het vormen van een schaal voor de variabele ‘veranderende buurtSES’ beperkt tot het samenvoegen van de variabelen (1) het percentage huishoudens in de laagste inkomensgroep (40%) en (2) het percentage mensen met een sociale uitkering. Het percentage werklozen in de buurt kon niet meegenomen worden. Door deze beperkte beschikbare data is de variabele SES die in dit onderzoek gebruikt is mogelijk niet voldoende om effecten te kunnen constateren. Vervolgonderzoek zou bij het meten van de SES van de buurt en uitgebreidere dataset kunnen gebruiken die wel alle aspecten van SES bevat om zo een meer volledige, representatieve variabele te kunnen vormen voor de SES van de buurt waardoor het effect van gentrificatie beter meetbaar gemaakt kan worden.

Ten tweede was de hypothese gebaseerd op het idee dat de komst van de middenklasse gepaard zou gaan met de vervanging van de oorspronkelijke voorzieningen waardoor langzittende burgers de connectie verliezen met de ‘nieuwe’ buurt. Echter zijn zulke extremere vormen van gentrificatie, zoals veranderingen en vervangingen van voorzieningen, niet meegenomen in de analyse. Wellicht als er variabelen meegenomen waren die deze vervanging en de mate van herstructurering van de huizen omvatten, was er wel een effect gevonden. Vervolgonderzoek zou inzichten in de mate van herstructureringsbeleid mee kunnen nemen in de analyse.

Verder zou het uitblijven van een effect voor een toename van de SES van de buurt ook verklaard kunnen worden doordat zo’n verandering van alleen de SES van de buurt nog niet zodanig waarneembaar is voor de langzittenden waardoor dus ook het effect hiervan uitblijft. Als er bijvoorbeeld vijf straten verderop een aantal nieuwe bewoners uit de middenklasse zijn ingetrokken hoeft dat niet direct op te vallen of een bepaald effect te hebben voor de langzittenden die een blok verder wonen.

Een stijging van de etnische diversiteit in de buurt zou daarentegen wel sneller waarneembaar kunnen zijn, doordat zij dan direct blootgesteld worden aan de ‘andere’ groepen en daardoor etnische competitie ervaren. Het effect van toenemende etnische diversiteit zou daarom meer synchroon kunnen lopen met de toenemende etnische diversiteit terwijl dit bij een toenemende SES meer tijd kost voordat het waarneembaar is.

Een limitatie voor het effect van een verandering in de etnische diversiteit is dat de aanname dat er sprake is van een causaal verband wel genuanceerd moet worden. Ten eerste is het meten

van de ervaren verbondenheid maar op één moment geweest en is er dus gebruik gemaakt van cross-sectionele data. Het is dus moeilijk om het causale verband te leggen tussen de verandering van etnische diversiteit en de ervaren verbondenheid. Er kan niet worden uitgesloten dat de langzittende bewoners al zeven jaar daarvoor een lage mate van verbondenheid hebben ervaren. Hoe de ervaren verbondenheid in de buurt was voordat de etnische diversiteit ging stijgen is dus niet meegenomen in het onderzoek. Daarom zou voor vervolgonderzoek het aan te raden zijn om longitudinaal onderzoek uit te voeren om zo de betrouwbaarheid van de claim van een causaal effect sterker te maken.

Ook zou vervolgonderzoek naar de mate van buurtparticipatie en verbondenheid de organisatorische infrastructuur en institutionele factoren mee kunnen nemen in de analyse om zo een mogelijke verklaring te vinden voor waarom het wel of niet beïnvloed wordt door de toenemende SES van de buurt en de etnische diversiteit van de buurt. In dit onderzoek heeft de focus gelegen op de langzittende lager opgeleiden omdat op basis van hun persoonskenmerken verwacht werd dat de invloed van een veranderende buurtcontext invloed zou hebben op hun buurtparticipatie en verbondenheid in de buurt. Echter is er ook literatuur die laat zien dat niet alleen de buurtcontext en de persoonskenmerken hierop invloed hebben, maar dat ook het institutionele weefsel van de buurt, zoals verenigingen en buurtorganisaties, van belang is en een sterke basis biedt voor het tot stand komen van buurtparticipatie en verbondenheid in de buurt (Uitermark, 2015). Rotterdam is een stad die van oudsher al een traditionele, stedelijke infrastructuur kent en waar veel geïnvesteerd is in organisaties die ondersteuning bieden voor buurtbewoners. Als er een goede organisatorische infrastructuur is in een buurt, zou dit een positief effect kunnen hebben op de mate van buurtparticipatie en verbondenheid waardoor het effect van een veranderende buurtcontext minder sterk is of zelfs uitblijft. Door dit in analyses mee te nemen, kan dit mogelijk bijdragen aan de verklaring hoe de verbondenheid en buurtparticipatie zich ontwikkelt.

In dit onderzoek is niet bewezen dat een stijgende SES in de buurt een negatieve invloed heeft op de verbondenheid in de buurt en op de buurtparticipatie van de langzittende lager opgeleiden. Dit resultaat nuanceert het beeld dat heerst dat de komst van de middenklasse een negatief effect heeft op de langzittende lager opgeleiden. Aan de andere kant is er ook geen positief effect gevonden voor de komst van de middenklasse. Op basis van deze resultaten zou gesteld kunnen worden dat het gentrificatiebeleid dat vanuit de Rotterdamse gemeente gevoerd wordt met de focus op het aantrekken van de middenklasse, niet per se afgeraden moet worden. Toch is het van belang om te benadrukken dat gentrificatie een langdurig proces is en dat de gevolgen wellicht later nog zichtbaar kunnen worden wanneer het gentrificatieproces wat

verder gevorderd is. Daarom zal de gemeente Rotterdam toch een rol moet blijven vervullen als bemiddelaar in buurten tussen de langzittende bewoners en de nieuwe middenklasse. Zo kan voorkomen worden dat veranderingen in de buurt niet alleen voortkomen uit de behoeften van de nieuwe middenklasse, maar dat met behulp van de bemiddelaar er ook rekening gehouden wordt met de wensen van de langzittende bewoners.

Het gevonden negatieve effect van de toenemende etnische diversiteit in de buurt op verbondenheid in de buurt kan voor het Rotterdamse gemeentelijk beleid betekenen dat zij meer moeten gaan monitoren op buurten waar deze toename van toepassing is. In buurten waar dit het geval is, zouden zij meer ondersteuning kunnen bieden door meer openbare ontmoetingsplekken te faciliteren voor de buurtbewoners. Door laagdrempelige ontmoetingen tussen buurtbewoners te stimuleren, zullen zij elkaar en de buurt sneller herkennen en weer meer in de comfortzone terecht komen waardoor een thuisgevoel en verbondenheid met de buurt versterkt zou kunnen worden.

Literatuur

- Abascal, M., & Baldassarri, D. (2015). Love thy neighbor? Ethnoracial diversity and trust reexamined. *American Journal of Sociology*, *121* (3), 722-782.
<https://doi.org/10.1086/683144>
- Anderson, C. J., & Paskeviciute, A. (2006). How ethnic and linguistic heterogeneity influence the prospects for civil society: A comparative study of citizenship behavior. *The Journal of Politics*, *68*(4), 783-802.
- Anderson, C. J., & Paskeviciute, A. (2005). "Macro-Politics and Micro-Behavior: Mainstream Politics and the Frequency of Political Discussion in Contemporary Democracies." *The Social Logic of Politics*, ed. Alan S. Zuckerman. Philadelphia: Temple University Press, 228–48.
- Anton, C. E., & Lawrence, C. (2014). Home is where the heart is: The effect of place of residence on place attachment and community participation. *Journal of Environmental Psychology*, *40*, 451-461.
- Atkinson, R. (2015). Losing one's place: Narratives of neighbourhood change, market injustice and symbolic displacement. *Housing, Theory and Society*, *32*(4), 373-388.
- Blokland, T. & Nast, J. 2014, 'From public familiarity to comfort zone: the relevance of absent ties for belonging in Berlin's mixed neighbourhoods', *International Journal of Urban and Regional Research*, *38* (4), 1142–11 59. <https://doi.org/10.1111/14682427.12126>
- Blokland, T., & Savage, M. (2008). Social capital and networked urbanism. *Networked urbanism: Social capital in the city*, 1-22.
- Blokland, T., & Savage, M. (2016). *Networked urbanism: social capital in the city*. Routledge.
- Brans, M., Maesschalck, J., Gelders, D., & Colsoul, N. (2008). *Burgerparticipatie*. Instituut voor de Overheid.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2021). *Kerncijfers wijken en buurten 2004–2021*. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/reeksen/kerncijfers-wijken-en-buurten>

Costa, D.L., & Kahn, M.E. (2003). Civic Engagement in Heterogeneous Communities. *Perspectives on Politics*, 1(1), 103–112.

Custers, G. (2021). The new divided city: Class transformation, civic participation and neighbourhood context.

Custers, G., Engbersen, G., & Snel, E. (2019). The economic recession and civic participation: the curious case of Rotterdam's civil society, 2008–2013. *The British Journal of Sociology*, 70(5), 1946-1970.

Dekker, K. (2007). Social capital, neighbourhood attachment and participation in distressed urban areas. A case study in The Hague and Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies*, 22(3), 355-379.

Doff, W. (2019). Kansen en obstakels voor veerkracht. Kenniswerkplaats Leefbare Wijken. Geraadpleegd van: https://www.kenniswerkplaats-leefbarewijken.nl/wp-content/uploads/rapport_WendaDoff_juli19.pdf

Doff, W., & Van der Sluis, M. (2017). *De invloed van Sterke Schouders*. Een literatuurstudie naar de mogelijke effecten van het Rotterdamse woonbeleid.

Finney, N., & Jivraj, S. (2013). Ethnic group population change and neighbourhood belonging. *Urban studies*, 50(16), 3323-3341.

Gemeente Rotterdam (2022). Onderzoek010. <https://onderzoek010.nl/dashboard/dashboard/bevolking>

Gemeente Rotterdam. (2020). Wijkprofiel. Geraadpleegd van <http://wijkprofiel.rotterdam.nl/nl/2020/rotterdam>

- Gijsberts, M., Van der Meer, T., & Dagevos, J. (2012). 'Hunkering down' in multi-ethnic neighbourhoods? The effects of ethnic diversity on dimensions of social cohesion. *European Sociological Review*, 28(4), 527-537.
- Hamnett, C. (2003). Gentrification and the middle-class remaking of inner London, 1961-2001. *Urban studies*, 40(12), 2401-2426.
- Heitzmann, K., Hofbauer, J., Mackerle-Bixa, S., & Strunk, G. (2009). Where there's a will, there's a way? Civic participation and social inequality. *Journal of Civil Society*, 5(3), 283-301.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E. & Duyvendak, J.W. (2006). Wat burgers bezielt: een onderzoek naar burgerinitiatieven. Universiteit van Amsterdam/NICIS.
- Kamp, L. (2019). Sociale cohesie in gentrificerende arbeiderswijken van Amsterdam-Noord · Beleid en Maatschappij. *Boom bestuurskunde tijdschriften*. boombestuurskundetijdschriften.https://tijdschriften.boombestuurskunde.nl/tijdschrift/benm/2019/3/BenM_1389_0069_2019_046_003_004
- Kaufmann, E., & Goodwin, M. (2018). Rising ethnic diversity in the West may fuel a (temporary) populist right backlash. British Politics and Policy at LSE.
- Kleinhans, R. J. (2005). Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting. DUP Science.
- Lees, L. (2008). Gentrification and social mixing: towards an inclusive urban renaissance?. *Urban studies*, 45(12), 2449-2470.
- Manley, D., Van Ham, M., & Doherty, J. (2012). Social mixing as a cure for negative neighbourhood effects: evidence-based policy or urban myth. Mixed communities: gentrification by stealth, 151-168.
- Mijnheer, K. V. (2018). Armoede en Sociale Cohesie-een vergelijking tussen twee buurten in Assen (Doctoral dissertation).

- Musterd, S. (2020). Een ontspannen perspectief op residentiële segregatie. *Beleid en Maatschappij*, 47(4), 339-358.
- Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian political studies*, 30(2), 137-174. reexamined. *American Journal of Sociology*, 121(3), 722-782. <https://doi.org/10.1086/683144>
- Saltkjel, T., & Malmberg-Heimonen, I. (2014). Social inequalities, social trust and civic participation—the case of Norway. *European Journal of Social Work*, 17(1), 118-134.
- Snel, E., Custers, G., & Engbersen, G. (2018). Ongelijkheid in de participatiestad: Stadsbuurten en burgerparticipatie. *Mens & Maatschappij*, 93(1), 31-57.
- Tolsma, J., van der Meer, T., & Gesthuizen, M. (2009). The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands. *Acta Politica*, 44(3), 286–313.
- Tonkens, E. (2014). Vijf misvattingen over de participatiesamenleving. *Afscheidsrede Universiteit van Amsterdam*.
- Uitermark, J. (2015). Longing for Wikitopia: The study and politics of self-organisation. *Urban Studies*, 52(13), 2301-2312.
- Uitermark, J., Duyvendak, J. W., & Kleinmans, R. (2007). Gentrification as a governmental strategy: social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam. *Environment and planning A*, 39(1), 125-141.
- Van der Meer, T., & Tolsma, J. (2014). Ethnic diversity and its effects on social cohesion. *Annual Review of Sociology*, 40(1), 459-478.

Visser, V., de Koster, W., & van der Waal, J. (2021). Understanding less-educated citizens'(non-) participation in citizens' initiatives: Feelings of entitlement and a taste for politics. *Current Sociology*, 00113921211024700.

Wiggers, H., & Verbree, H. (2015). Burgers bewegen in de buurt: de invloed van een beweegvriendelijke inrichting van openbare ruimte op burgerparticipatie in de wijk. Hanzehogeschool Groningen. <https://research.hanze.nl/nl/publications/burgers-bewegen-in-de-buurt-de-invloed-van-een-beweegvriendelijke>

Bijlage 1

Logistische regressiemodellen, regressie-effecten op buurtparticipatie onder langzittende middelbaar opgeleiden van contextuele en individuele variabelen.

	Model 1	Model 2	Model 3
	Odds ratio	Odds ratio	Odds ratio
	(95% BI)	(95% BI)	(95% BI)
<u>Buurtvariabelen</u>			
SES van de buurt 2015	1.102 (0.963, 1.260)	1.112 (0.968, 1.278)	1.133 (0.984, 1.304)
Etnische diversiteit van de buurt 2015	3.591 ** (1.653, 7.801)	3.969 ** (1.729, 9.115)	2.977 * (1.271, 6.973)
<u>Verandering over tijd buurtvariabelen</u>			
Verandering SES van de buurt		0.994 (0.813, 1.214)	0.946 (0.769, 1.163)
Verandering etnische diversiteit van de buurt		2.695 (0.128, 56.951)	4.573 (0.198, 105.629)
<u>Individuele variabelen</u>			
<i>Etnische herkomst</i>			
Nederland (ref.)			
Kaapverdië			3.078 *** (1.609, 5.886)
Marokko			0.983 (0.622, 1.552)
Ned.Antillen/Aruba			1.703 * (1.022, 2.838)
Overige EU 2007			1.176 (0.822, 1.682)
Overig niet-westers			1.308 (0.851, 2.012)
Overig westers			1.627 * (1.063, 2.492)
Suriname			1.290 (0.964, 1.726)
Turkije			1.403 (0.956, 2.061)
<i>Arbeidsparticipatie</i>			
Geen betaald werk (ref.)			
Wel betaald werk			0.851 (0.689, 1.052)
Missings			1.021 (0.578, 1.806)
Gender (ref.=man)			1.159 (0.978, 1.373)
<i>Leeftijd</i>			
15-17 jaar (ref.)			
18-24 jaar			1.916 (0.781, 4.704)
25-64 jaar			0.681 (0.306, 1.518)
65+ jaar			0.700 (0.310, 1.583)
<i>Intercept</i>	0.977	0.861	1.165
<i>-2*Loglikelihood</i>	3321.876	3321.27	3257.096
<i>Nagelkerke R-Square</i>	0.007	0.007	0.039
<i>N</i>		2853	

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Bijlage 2

Logistische regressiemodellen, regressie-effecten op buurtparticipatie onder langzittende hoogopgeleiden van contextuele en individuele variabelen.

	Model 1	Model 2	Model 3
	Odds ratio	Odds ratio	Odds ratio
	(95% BI)	(95% BI)	(95% BI)
<u>Buurtvariabelen</u>			
SES van de buurt 2015	1.029 (0.897, 1.182)	1.062 (0.922, 1.223)	1.092 (0.046, 1.261)
Etnische diversiteit van de buurt 2015	1.442 (0.623, 3.336)	1.666 (0.695, 3.995)	1.413 (0.579, 3.445)
<u>Verandering over tijd buurtvariabelen</u>			
Verandering SES van de buurt		0.847 (0.709, 1.011)	0.816 * (0.682, 0.976)
Verandering etnische diversiteit van de buurt		8.614 (0.477, 155.523)	7.087 (0.383, 131.176)
<u>Individuele variabelen</u>			
<i>Etnische herkomst</i>			
Nederland (ref.)			
Kaapverdië			1.982 (0.817, 4.809)
Marokko			1.347 (0.742, 2.446)
Ned.Antillen/Aruba			2.076 (0.987, 4.366)
Overige EU 2007			0.965 (0.705, 1.322)
Overig niet-westers			2.360 *** (1.512, 3.685)
Overig westers			1.018 (0.753, 1.377)
Suriname			1.662 ** (1.145, 2.412)
Turkije			1.629 (0.974, 2.723)
<i>Arbeidsparticipatie</i>			
Geen betaald werk (ref.)			
Wel betaald werk			0.892 (0.703, 1.131)
Missings			1.087 (0.589, 2.006)
Gender (ref.=man)			1.114 (0.944, 1.314)
<i>Leeftijd</i>			
18-24 jaar (ref.)			
25-64 jaar			0.271 ** (0.102, 0.717)
65+ jaar			0.345 * (0.127, 0.937)
<i>Intercept</i>	1.118	0.877	2.832
<i>-2*Loglikelihood</i>	3273.53	3263.822	3222.122
<i>Nagelkerke R-Square</i>	0.001	0.006	0.030
<i>N</i>		2432	

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Bijlage 3

Lineaire regressiemodellen, regressie-effecten op de ervaren verbondenheid in de buurt onder langzittende middelbaar opgeleiden van contextuele en individuele variabelen.

	Model 1		Model 2		Model 3	
	B	(S.E.)	B	(S.E.)	B	(S.E.)
<u>Buurtvariabelen</u>						
SES van de buurt 2015	0.029	(0.029)	0.026	(0.030)	0.014	(0.030)
Etnische diversiteit van de buurt 2015	-0.707	*** (0.171)	-0.972	*** (0.182)	-0.978	*** (0.184)
<u>Verandering over tijd buurtvariabelen</u>						
Verandering SES van de buurt			-0.100	* (0.043)	-0.076	(0.043)
Verandering etn. diversiteit van de buurt			-2.801	*** (0.661)	-2.767	*** (0.663)
<u>Individuele variabelen</u>						
<i>Etnische herkomst</i>						
Nederland (ref.)						
Kaapverdië					0.103	(0.101)
Marokko					0.244	* (0.100)
Ned.Antillen/Aruba					-0.056	(0.097)
Overige EU 2007					0.029	(0.077)
Overig niet-westers					0.084	(0.087)
Overig westers					-0.111	(0.083)
Suriname					0.162	** (0.060)
Turkije					-0.312	*** (0.078)
<i>Arbeidsparticipatie</i>						
Geen betaald werk (ref.)						
Wel betaald werk					-0.035	(0.044)
Missings					-0.115	(0.115)
Gender (ref.=man)					0.048	(0.036)
<i>Leeftijd</i>						
15-17 jaar (ref.)						
18-24 jaar					0.073	(0.171)
25-64 jaar					0.256	(0.160)
65+ jaar					0.368	* (0.163)
<i>Intercept</i>	4.092	*** (0.160)	4.393	*** (0.176)	4.132	*** (0.236)
<i>R Square</i>	0.022		0.028		0.05	
<i>N</i>			2853			

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Bijlage 4

Lineaire regressiemodellen, regressie-effecten op de ervaren verbondenheid in de buurt onder langzittende hoogopgeleiden van contextuele en individuele variabelen.

	Model 1		Model 2		Model 3	
	B (S.E.)		B (S.E.)		B (S.E.)	
<u>Buurtvariabelen</u>						
SES van de buurt 2015	0.064	* (0.031)	0.061	* (0.031)	0.049	(0.031)
Etnische diversiteit van de buurt 2015	-0.495	** (0.186)	-0.711	*** (0.193)	-0.627	** (0.194)
<u>Verandering over tijd buurtvariabelen</u>						
Verandering SES van de buurt			-0.039	(0.039)	-0.026	(0.039)
Verandering etn. diversiteit van de buurt			-2.699	*** (0.634)	-2.700	*** (0.631)
<u>Individuele variabelen</u>						
<i>Etnische herkomst</i>						
Nederland (ref.)						
Kaapverdië					-0.620	*** (0.175)
Marokko					0.092	(0.127)
Ned.Antillen/Aruba					0.009	(0.149)
Overige EU 2007					-0.054	(0.069)
Overig niet-westers					-0.312	*** (0-.87)
Overig westers					-0.041	(0.066)
Suriname					-0.116	(0.077)
Turkije					-0.385	*** (-0.107)
<i>Arbeidsparticipatie</i>						
Geen betaald werk (ref.)						
Wel betaald werk					-0.041	(-0.051)
Missings					-0.108	(0.128)
Gender (ref.=man)					0.048	(0.036)
<i>Leeftijd</i>						
18-24 jaar (ref.)						
25-64 jaar					0.449	** (0.163)
65+ jaar					0.513	** (0.170)
<i>Intercept</i>	3.939	*** (0.177)	4.189	*** (0.185)	3.742	*** (0.239)
<i>R Square</i>	0.024		0.032		0.053	
<i>N</i>			2432			

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Bijlage 5

CHECKLIST ETHICAL AND PRIVACY ASPECTS OF RESEARCH

INSTRUCTION

This checklist should be completed for every research study that is conducted at the Department of Public Administration and Sociology (DPAS). This checklist should be completed *before* commencing with data collection or approaching participants. Students can complete this checklist with help of their supervisor.

This checklist is a mandatory part of the empirical master's thesis and has to be uploaded along with the research proposal.

The guideline for ethical aspects of research of the Dutch Sociological Association (NSV) can be found on their website (http://www.nsv-sociologie.nl/?page_id=17). If you have doubts about ethical or privacy aspects of your research study, discuss and resolve the matter with your EUR supervisor. If needed and if advised to do so by your supervisor, you can also consult Dr. Jennifer A. Holland, coordinator of the Sociology Master's Thesis program.

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title: De invloed van een veranderende buurtcontext op de buurtparticipatie en ervaren verbondenheid in Rotterdam

Name, email of student: T. Lentelink, 605510tl@eur.nl

Name, email of supervisor: G. Custers, custers@essb.eur.nl

Start date and duration: 18 april 2022, 2 months

Is the research study conducted within DPAS

YES - ~~NO~~

If 'NO': at or for what institute or organization will the study be conducted?

(e.g. internship organization)

PART II: HUMAN SUBJECTS

1. Does your research involve human participants. YES - NO

If 'NO': skip to part V.

- If 'YES': does the study involve medical or physical research? YES - NO

Research that falls under the Medical Research Involving Human Subjects Act ([WMO](#)) must first be submitted to [an accredited medical research ethics committee](#) or the Central Committee on Research Involving Human Subjects ([CCMO](#)).

2. Does your research involve field observations without manipulations that will not involve identification of participants. YES - NO

If 'YES': skip to part IV.

3. Research involving completely anonymous data files (secondary data that has been anonymized by someone else). YES - NO

If 'YES': skip to part IV.

PART III: PARTICIPANTS

1. Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them? YES - NO
2. Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study? YES - NO
3. Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants? YES - NO
4. Will the study involve actively deceiving the participants? YES - NO
Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).
5. Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants? YES - NO
6. Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person, data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)? YES - NO
7. Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent? YES - NO
8. Is the health and/or safety of participants at risk during the study? YES - NO
9. Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured? YES - NO
10. Are there any other possible ethical issues with regard to this study? YES - NO

If you have answered 'YES' to any of the previous questions, please indicate below why this issue is unavoidable in this study.

What safeguards are taken to relieve possible adverse consequences of these issues (e.g., informing participants about the study afterwards, extra safety regulations, etc.).

Are there any unintended circumstances in the study that can cause harm or have negative (emotional) consequences to the participants? Indicate what possible circumstances this could be.

Please attach your informed consent form in Appendix I, if applicable.

Continue to part IV.

PART IV: SAMPLE

Where will you collect or obtain your data?

-The survey of the Wijkprofiel 2015 from the municipality of Rotterdam.

Note: indicate for separate data sources.

What is the (anticipated) size of your sample?

15.000 respondents

Note: indicate for separate data sources.

What is the size of the population from which you will sample?

643.627 people.

Note: indicate for separate data sources.

Continue to part V.

Part V: Data storage and backup

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?

For the storage of the data from the survey of the Wijkprofiel I will use SURFdrive.

The data from the Wijkprofiel will be stored in SURFdrive.

Note: indicate for separate data sources, for instance for paper-and pencil test data, and for digital data files.

Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?

I'm the one that is responsible for the management, storage and backup of the data during my research.

How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?

On a regular base I will make back-ups from my research data. When I have finished my research, I will delete all the data.

In case of collecting personal data how will you anonymize the data?

The data I use for my research already is anonymized.

Note: It is advisable to keep directly identifying personal details separated from the rest of the data. Personal details are then replaced by a key/ code. Only the code is part of the database with data and the list of respondents/research subjects is kept separate.

PART VI: SIGNATURE

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student: Tessa Lentelink

Name (EUR) supervisor: Gijs Custers

Date: 20-03-2022

Date: 20-03-2022

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Tessa', enclosed within a large, loopy oval shape.A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Gijs', with a stylized, loopy structure.